

běhu týdenního cyklu vzhledem k určitým — sociálním, věkovým, kulturním, teritoriálním atd. skupinám obyvatelstva (s. 113). Vztahoval by se k perspektivnímu období jednoho až dvou desetiletí. Na příkladě sestavení racionálního časového rozpočtu městských dělníků je objasněna metodika jeho výpočtu. Vychází z časových položek týkajících se předních skupin, doplněných o závěry vyplývající ze srovnání s potřebami společenského ideálu a reálnými tendencemi rozvoje. Racionální normativ zde vystupuje jako model umožňující kvalitativně zhodnotit reálnou skutečnost ve světle širších cílů společenského rozvoje, určit sociální efektivnost uskutečňovaných opatření, změřit stupeň dosaženého pokroku.

Účelné by bylo, jak poznamenávají autoři, doplnit údaje o materiály z jiných zemí; použít korelační analýzu časových položek.

Je třeba vzít v úvahu, že racionální časový rozpočet sám o sobě je jen prvkem širšího systému normativních charakteristik životních činností lidí. Musí být v souladu s normativy jiných stránek způsobu života. Stálé zpřesňování a zdokonalování ukazatelů racionálního časového rozpočtu a celého jeho systému je neoddelitelným rysem racionálních normativů spjatých se společenským rozvojem. V tomto smyslu zpracování racionálního modelu trávení času je nepřetržitým procesem, tak jako sám rozvoj společnosti.

Předností recenzované práce je tvořivé spojení teorie s praxí řešení problematiky, konkrétní postižení dynamiky vývoje zkoumaných jevů a odhalení tendencí a změn v jedné z důležitých složek způsobu života — mimopracovní činnosti městského dělnictva. Poskytuje nejen bohaté informace o průběhu změn ve sféře mimopracovních činností, ale nastoluje řadu podstatných teoreticko-metodologických otázek, a to velice podnětným způsobem.

Především jde o metodologický princip prognózování sociálních procesů, odmítající prostou extrapolaci trendů, ale beroucí v úvahu i kvalitativní změny v podmínkách života.

V tomto kontextu vůbec nejprínosnější jsou úvahy autorů o možnostech vypracování systému racionálních normativů. Patrně jim dáme za pravdu v tom smyslu, že jakékoli cílevědomé řízení přeměn v podmínkách života, jež mají vytvářet předpoklady pro rozvoj člověka, se bez podobného systému neobejde.

Přístup autorů k rozpracování metodické stránky nese rysy skutečného novátorství. Nové závažné problémy, které nastolují, jsou bezesporu významným podnětem pro marxistickou teorii. Cesta, kterou autoři otevřeli, je nezbytná, zároveň však mimořádně obtížná. Patří jim však uznání za to, že po ní neváhali vykročit.

Blanka Filipcová — Ema Durejová

J. V. Osipova: Sociologija Emilja Džurkgejma. Kritičeskij analiz teoretiko-metodologičeskich koncepcij (Sociologie Emila Durkheima. Kritická analýza teoreticko-metodologických koncepcí)

Moskva, Nauka 1977, 280 s.

Emil Durkheim (1858–1917) patří mezi nejvýznamnější představitele buržoazní sociologie přelomu devatenáctého a dvacátého století. S teoretickou činností začal v době, kdy buržoazní sociologie nebyla ještě uznávána jako samostatná disciplína a kdy se v buržoazním sociálním myšlení projevovaly silné tendence vysvětlovat společenské jevy buď redukcionisticky, nebo spekulativně. Durkheim proto považoval za hlavní svůj úkol přesně stanovit předmět a metodu sociologie, a poté aplikovat takto získané obecné poznatky a metodologické direktivy na studium a výklad konkrétních oblastí společenského života a sociálních jevů. Jeho činnost měla v rámci buržoazní sociologie značný ohlas. Durkheim vytvořil vlastní sociologickou školu, byl vedoucím vůbec první katedry sociologie ve Francii a založil a řídil časopis *L'Année sociologique*, který byl ve své době nejvýznamnějším a nejznámějším buržoazním sociologickým časopisem na světě. Mezi Durkheimovy žáky a pokračovatele patřili takoví představitelé buržoazní sociologie jako G. Davy, L. Lévy-Bruhl, F. Simiand, S. Czarnowski, C. Bouglé, P. Fauconnet, M. Mauss, M. Halbwachs aj.

K Durkheimovi jako ke svému učiteli či alespoň autorovi, který měl vliv na jejich teorie, se hlásí i někteří soudobí buržoazní sociologové, jako je T. Parsons, R. Merton aj. V posledních desetiletích můžeme dokonce pozorovat jakousi novou vlnu zájmu o tohoto francouzského klasika buržoazní sociologie, a to zejména v americké socio-

logii, jak o tom svědčí například tento výrok E. H. Mizruchiho: „Dalo by se říci, že soudobá americká sociologie prožívá dnes durkheimovskou renesanci. Jak poslední čísla *American Sociological Review*, tak i *American Journal of Sociology* — abychom uvedli pouze tyto dva prameny — potvrzují, že stále vzrůstá zájem o práce tohoto francouzského sociologa.“⁽¹⁾ O zvýšeném zájmu nesvědčí však pouze časopisecké články, ale i knižní monografie o Durkheimově sociologii, nová vydání a nové překlady jeho děl a úvody k nim, jež v posledních letech vyšly.⁽²⁾

Aniž bychom mohli a chtěli na tomto místě podrobněji analyzovat otázku, z čeho zvýšený zájem o Durkheimovu sociologii pramení, poznamenejme alespoň tolik, že zde hraje nesporně svou roli obrat významné části buržoazní sociologie k makro-sociální problematice, donedávna zejména tzv. abstraktními empiriky značně zanedbávané, a rovněž prohloubená pozornost otázkám obecné sociologické metodologie. Zanedbatelné není ani to, že pod tlakem narůstajících rozporů kapitalistické společnosti jsou buržoazní sociologové stále více nuceni zabývat se problematikou tzv. sociální dezorganizace. Ke všem těmto tematickým okruhům může Durkheimovo dílo říci leccos zajímavého a v nejedné otázce může i soudobé buržoazní sociology inspirovat.

Durkheimovu významnému místu v dějinách buržoazní sociologie ani jeho výraznému vlivu na soudobou buržoazní sociologii (a to jak orientovanou pozitivisticky, tak strukturně funkcionalisticky) nebyl dosud věnován přiměřený kritický zájem marxistických sociologů. I když se v posledních zhruba 15 letech objevily některé práce zejména sovětských a polských autorů, jež se Durkheimem zabývaly, šlo buď o sice cenné a podnětné, ale pouze poměrně stručné celkové hodnocení Durkheimovy sociologie,⁽³⁾ nebo o podrobnější analýzu některé složky jeho díla,⁽⁴⁾ nikoli však o relativně vyčerpávající marxistickou monografii o Durkheimovi.

Záslouhou sovětské socioložky Jeleny Vladimirovny Osipovové nyní takovou monografii máme. Je jí práce Sociologie Emila Durkheima, která nejenže podává solidní informaci o všech základních složkách Durkheimova díla, ale zároveň je v šíři doposud v marxistické literatuře nebyvalé konfrontuje s dílem Karla Marxe a s materialistickým pojetím dějin. Kniha je nejen cenná svým obsahem, ale zároveň je výrazným svědectvím toho, jak velký význam sovětská sociologové připisují kritickému studiu dějin buržoazní sociologie.

(1) E. H. Mizruchi: *Succes and Opportunity*, New York 1964. s. 41, cit. dle W. Jacher: *Teoria więzi społecznej w socjologii Emila Durkheima*, Lublin 1973. s. 225.

(2) Patří k nim mimo jiné: H. Alpert: *Emile Durkheim and His Sociology*, New York 1961; E. Durkheim. R. Bierstedt (ed.), New York 1966; E. Durkheim. R. Nisbet (ed.), New Jersey 1965; E. Durkheim. A Collection of Essays. K. Wolff (ed.), New York 1960; A. Giddens: *Introduction*, in: E. Durkheim. *Selected Writings*, Cambridge 1972; A. Gouldner: *Introduction*, in: E. Durkheim: *Socialism and Saint-Simon*, Ohio 1958; D. La Capra: E. Durkheim. *Sociologist and Philosopher*, Ithaca-London 1972; R. A. Nisbet: *The Sociology of E. Durkheim*, London 1975; E. A. Tiryakian: *Sociologism and Existentialism. Two Perspectives on the Individual and Society*, New York 1962; S. Lukes: E. Durkheim. *His Life and Work*, London 1973; E. Wallwork: *Durkheim. Morality and Milieu*, Cambridge 1972; J. Duvignaud: *Durkheim: sa vie, son oeuvre avec un exposé de sa philosophie*, Paris 1965; monografické číslo časopisu *Revue française de Sociologie*, vol. XVII, č. 2, avril-juin 1976, věnované Durkheimovi.

(3) Takový charakter mají např. tyto práce: I. S. Kon: *Pozitivizm v sociologii*, Leningrad 1964, hlava IV. „Sociologismus“ Emila Durkhei-

ma; J. Szacki: *Durkheim*, Warszawa 1964; J. Szacki: *Durkheim czyli ambicje socjologii*, in: *Filozofia i socjologia XX. wieku*, II. vyd., část I., Warszawa 1965; J. Szczepański: *Socjologia. Rozwój problematyki i metod*, II. vyd., Warszawa 1967, kap. XI. *Sociologický systém Emila Durkheima*.

(4) Mám na mysli například tyto studie: E. M. Korževa: *Katégorija kollektivnogo soznaniya i jejo rol v koncepcii Emila Djurkgejma*, Vestnik Moskovskogo universiteta. Filosofija, č. 4. 1968; E. M. Korževa: *Sociologičeskaja teorija poznaniya E. Djurkgejma*, in: *Iz istorii buržuaznoj sociologii XIX–XX vekov*, Moskva 1968; A. B. Gofman: „Sociologizm“ kak koncepcija: *Emil Djurkgejm*, in: *Istoriko-filosofskij sbornik*, Moskva 1972; A. B. Gofman: *Religija v filosofsko-sociologičeskej koncepcii E. Djurkgejma*, Sociologičeskije issledovanija č. 4, 1973; J. V. Osipova: *Idějnaja borba vokrug sociologii E. Djurkgejma*, Sociologičeskije issledovanija, č. 2, 1976; W. Jacher: *Teoria więzi społecznej w socjologii Emila Durkheima*, Lublin 1973; M. Władysław: *Teoria faktu społecznego w systemie socjologicznym Emila Durkheima*, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk 1974; E. Tarkowska: *Ciągłość i zmiana socjologii francuskiej: Durkheim, Mauss, Lévi-Strauss*, Warszawa 1974.

Kromě úvodu a závěru má práce šest částí, z nichž první se zabývá vztahem Durkheima k jeho době, druhá analyzuje předmět a metody Durkheimovy sociologie, třetí věnuje pozornost Durkheimově společensko-historické koncepci, čtvrtá Durkheimovu studiu sebevraždy, pátá si všímá Durkheimova filozoficko-sociologického pojetí morálky a konečně šestá jeho filozoficko-sociologického pojetí náboženství. Práce dále obsahuje rozsáhlou bibliografii a jmenný rejstřík.

J. V. Osipovová konstatuje, že Durkheimova tvorba je charakteristickým příkladem teoretického rozpracování ideologického programu francouzské buržoazie, která se po porážce Pařížské komuny snažila sjednotit národ pod starými prapory buržoazní demokratických deklarací a hesel a vydávala svoje třídní cíle a hodnoty za všelidové ideály. Durkheim byl ideologem té části francouzské buržoazie, která bojovala s klerikalismem a monarchistickou reakcí a všemi silami se snažila nastolit v zemi sociální mír a „všeobecný souhlas“ jako nutné podmínky uchování základů buržoazní společnosti. Buržoazní reformátorství zaměřené na „sociální obnovu“ se nedotýkalo základních třídních protikladů a nemohlo zlepšit postavení lidových mas. Jeho úkolem bylo upevnit vládnoucí pozice buržoazie, zkrotit klerikální reakci a oddálit přicházející krizi buržoazní společnosti.

Aktuálnost kritického studia Durkheimova díla z marxistických pozic je podle sovětské autorky dána třemi hlavními momenty. Předně tím, že k Durkheimovi jako ke svému „otci-zakladateli“ se hlásí soudobý strukturální funkcionalismus, který vychází z jeho principů. Strukturální funkcionalismus, který je jako celek hluboce nepřátelský marxisticko-leninské obecné sociologické teorii, zároveň obsahuje koncepci systémového přístupu ke společnosti, a proto vyžaduje pozorné kritické prozkoumání, což zase nutně předpokládá hlubokou znalost teoretických zdrojů, idejí a koncepcí jeho zakladatelů.

Za druhé, Durkheimova koncepce vyvolává kritickou pozornost marxistů z hlediska své aplikace na analýzu konkrétních sociálních jevů. Buržoazní sociologie, jejímž byl Durkheim čelným představitelem, jak známo, aspiruje na vědeckou analýzu skutečnosti. Celé Durkheimovo dílo je vlastně poznamenáno neustálou snahou vytvořit ze sociologie vědu. V souvislosti s tím je třeba prozkoumat, v jakém poměru jsou výsledky této analýzy k jejím teoreticko-metodologickým předpokladům. Do jaké míry se jimi na jedné straně vědecké poznání omezuje a zkresluje a do jaké míry se s nimi na druhé straně dostává do rozporu. Tento aspekt kritického zkoumání buržoazní sociologie je v Durkheimově případě zvláště výrazný.

Konečně za třetí je třeba Durkheimovo dílo konfrontovat s marxistickou sociologií proto, že nejsou ojedinělé případy, kdy buržoazní sociologové vidí mezi Durkheimem a Marxem značné podobnosti. Marxismus a durkheimovský sociologismus mají opravdu společné to, že usilují o neredukcionistický a nespekulativní výklad společenských jevů, o to, vykládat společnost z ní samé. Avšak tímto obecným společným rysem jejich podobnost končí. Durkheim a Marx hledali hlavní hybné síly společenského života a základy jeho struktury v diametrálně odlišných sociálních skutečnostech. Úkolem kritického zkoumání Durkheimovy sociologie proto je demonstrovat rozdílný přístup k chápání povahy sociálních jevů v marxisticko-leninské sociologii a v sociologismu. Je to zároveň cesta, jak zhodnotit Durkheimovy ideje a ukázat jejich racionální momenty i chybné teze. Tato kritika Durkheima je podle sovětské autorky zároveň jedním ze způsobů potvrzení principů marxisticko-leninské sociologie. Vysvětlení Durkheimova vztahu k marxismu je příspěvkem k dějinám marxistických idejí, jejich rozporného osvojení buržoazními sociology i jejich vlivu na celkové ideologické klima dané epochy. Díky této konfrontaci se rovněž ukáže, že v buržoazní literatuře rozšířené tvrzení, jakoby Durkheim byl zakladatelem vědecké sociologie, je zcela neodůvodněné.

Durkheim nebyl kabinetní učenec. Živě reagoval na sociální a politické problémy své doby a byl přesvědčen, že jeho teoretická práce se stane východiskem řešení praktických problémů, před nimiž stála francouzská společnost. Těchto problémů byla celá řada a souvisely s přechodem francouzského kapitalismu ze stadia volné konkurence do období imperialismu. Konkrétními událostmi, jež výrazně ovlivnily jak Durkheimovo teoretické zaměření, tak jeho praktické postoje byla prusko-francouzská válka a porážka Francie, Pařížská komuna, Dreyfusova aféra a vznik a průběh první světové války.

Pro Durkheima bylo typické, že se nechtěl spojit s žádným z tehdejších nejvýznamnějších proudů francouzského politického života, jakými byly konzervatismus, liberalismus a socialismus. Byl přesvědčen, a v tom můžeme spatřovat typickou iluzi buržoazního intelektuála, že je možné zůstat nad politickými a třídními spory, že je možné z pozic tzv. čisté vědy navrhovat určitá praktická řešení, aniž by bylo

nutné spojit se s kteroukoli z bojujících stran. Durkheim se jak ve svých velkých základních dílech, tak ve svých vysokoškolských přednáškách, ale i v menších studiích snažil kriticky vyrovnat s liberalismem, konzervatismem i se socialismem. Je pochopitelné, že z hlediska marxistického hodnocení tohoto autora nás nejvíce zajímá jeho poměr k socialismu. Je zásluhou J. V. Osipovové, že právě této otázce věnuje patřičnou pozornost.

Durkheim se poprvé rozsáhleji zabýval socialistickými učením ve svých vysokoškolských přednáškách ve školním roce 1895/96 v Bordeaux, které byly posmrtně vydány roku 1928 pod názvem *Le Socialisme. Sa définition, ses débuts, la doctrine saint-simonienne*. Durkheim v nich chtěl postupně analyzovat dílo Saint-Simonova, Proudhonova, Lassalova a Marxova. To však neuskutečnil a zůstal prakticky pouze u výkladu a kritiky Saint-Simona. Nejzřetelnějším vyjádřením Durkheimova vztahu k vědeckému socialismu je jeho recenze Labriolovy knihy *Eseje o materialistickém pojetí dějin*, jež vyšla roku 1897 v *Revue philosophique*, sv. 44.

Základním nedostatkem Durkheimova pojetí socialismu je, že hovoří o socialismu vůbec, nerozlišuje vědecký proletářský socialismus a buržoazní reformismus. Durkheim prohlašuje, že socialismus nemůže být vědecký, protože věda o společnosti ještě neexistuje. Za vědecké považuje pouze svoje učení o společnosti. Věda se opírá o fakty a studuje to, co je, nebo to, co bylo, socialismus hovoří o budoucnosti, o tom, co má být, o ideálu. Je proto nevědecký. V tomto smyslu se Durkheimův postoj k vědeckému socialismu řadí mezi tehdy běžné postoje buržoazních vědců: ideologická a třídní předpojatost jim brání, aby se řídili alespoň minimem těch principů, které jinak neustále hlásali – aby totiž toto učení nejprve nezaújatě a objektivně studovali, aby se s ním seznámili. A i když nelze tvrdit, že by Durkheim Marxova hlavní díla neznal, jejich nezaújatého studia schopen nebyl. Osipovová správně píše: „Hlavní příčinu Durkheimova nepřátelství k vědeckému socialismu je třeba hledat v jeho pozitivním hodnocení možnosti rozvoje kapitalismu. Společenské jevy, na jejichž základě vyrůstal vědecký socialismus, řadil do oblasti sociální ‚patologie‘, kterou lze léčit, a ‚sociální otázku‘ redukoval na otázku morální.“ (Recenzované dílo, s. 50–51.)

Durkheimova sociálně politická teorie měla smířlivecký a utopický charakter. Jeho snahy ideologa a teoretika byly zaměřeny na hledání třetí cesty mezi klerikálním rojalismem a socialismem, což odpovídalo zájmům buržoazních republikánů. Durkheimova pozice v sociálně politických otázkách odrážela slabost buržoazních reformátorů, kteří nedokázali uskutečnit žádné závažné společenské přeměny. Vyjadřovala obojnost, rozpornost, kompromisnost a nedůslednost těch sociálních sil, jejichž ideologem tento francouzský sociolog byl.

Ve druhé části své knihy se J. V. Osipovová zabývá předmětem a metodou Durkheimovy sociologie. Reprodukuje a poté kriticky analyzuje takové klíčové otázky, jako jsou filozofické předpoklady Durkheimovy teoreticko-metodologické koncepce, Durkheimovo pojetí vztahu sociologie a filozofie, jeho koncepce sociálního faktu, sociologické metody, sociologického vysvětlení a normálního a patologického ve společnosti.

Sovětská autorka charakterizuje Durkheima z filozofického hlediska jako myslitele, který uznával jednotu přírody a společnosti, byl přesvědčen o přirozeném charakteru přírodních a společenských zákonitostí, uznával specifickou společenského světa ve srovnání se světem přírodním, byl zastáncem poznatelnosti přírodních a společenských jevů a vycházel z předpokladu, že celek je více než souhrn jeho částí, neboť má zvláštní kvality. Z těchto názorů plynul Durkheimův metodologický antiredukcionismus, princip determinismu a celostní přístup k sociální skutečnosti. Můžeme ho celkově charakterizovat jako naturalistu, i když nikoli redukcionistického typu, a jako sociálního realistu, i když opět ve specifickém slova smyslu, jak to autorka dále vysvětluje. Durkheim se snažil vyhnout dvěma krajnostem, a to idealistické metafyzice a vulgárnímu redukcionismu. Ne vždy se mu však tento subjektivní záměr podařilo úspěšně realizovat.

„Durkheimovu filozofickou pozici můžeme nazvat ‚spiritualistickým pozitivismem‘.“ Neméně zdůvodněný je i název ‚neonaturalismus‘, neboť zejména naturalismus byl vlastní pozitivismu, snažícímu se překonat jednostrannost metafyzického materialismu a idealismu“, píše J. V. Osipovová a pokračuje: „Odmítal-li Comte oprávněnost otázky prvotnosti ducha nebo hmoty, pak pozitivističtí současníci Durkheima už otevřeně přešli na pozici idealismu a Durkheim se od nich snažil distancovat. Jeho vztah k základní filozofické otázce byl velmi složitý a rozporný. V některých případech, když uznával souvislost vědomí a hmoty, ale vysoce hodnotil tezi o specifičnosti poznání, se nechal touto myšlenkou natolik unést, že ve společnosti

viděl v podstatě pouze vědomí. Mimo rámec základní filozofické otázky, když abstrahoval od otázky příčin a podmínek společenského života, dával zřetelně přednost idealismu, neboť dodával vědomí takovou specifičnost, jež je přetvářela v samostatný jev. Neznalost dialektiky, nepochopení principu odrazu odsoudily k neúspěchu jeho zcela originální pokus překonat jednostrannost jak vulgárního redukcionismu, tak i idealismu, zařadit morální a náboženské jevy do sféry přírodních jevů, majících podmínky a příčiny, a zároveň uchovat jejich specifičnost.“ (Recenzované dílo, s. 56–57.)

Ve třetí části své knihy analyzuje sovětská autorka Durkheimovu sociálně historickou koncepci. Rozebírá klíčové pojmy durkheimovské sociologie, jakými jsou sociální solidarita, dělba práce a její funkce. Zabývá se dále otázkou vztahu společnosti a individua v Durkheimově sociologii, jeho pojetím sociálního vývoje a výkladem společnosti z pozic sociálního realismu.

Dělba práce, jíž Durkheim věnoval své první velké knižní dílo z roku 1893, hraje podle jeho mínění ve společnosti základní roli a výklad společenského života je bez její analýzy nemyslitelný. Durkheim ovšem chápal dělbu práce jednostranně a i v této otázce se diametrálně rozcházel s názory Karla Marxe. Základní Durkheimův omyl spočíval v tom, že vyzvedával pouze aspekt solidarity, k němuž prý dělba práce za „normálních“ okolností vždycky vede, a odsouval do pozadí problémy antagonismu práce a kapitálu, donucovacího charakteru práce, morální a ekonomické krize kapitalistického světa, jež jsou důsledkem dělby práce v třídně antagonistické společnosti. J. V. Osipovová k tomu píše: „Dotýkaje se těchto otázek (...), měl tendenci je chápat jako odchylku od normy, jako výsledek nedostatečné regulace vztahů mezi hlavními třídami společnosti, jako nezdravý element v životě společnosti, která ve svém celku byla chápána jako solidární, uchováující jednotu, svornost a celistvost. Dělba práce, to je právě ten mechanismus, který v soudobé společnosti, jež ztratila do značné míry sjednocující sílu obecného, kolektivního náboženského vědomí, vytvoří žádoucí společenskou vazbu, solidaritu mezi třídami, vazbu kompenzující ztrátu vyvolanou úzkou specializací. Tak se pojem solidarity stává ústředním v analýze dělby práce.“ (Recenzované dílo, s. 116).

Pro Durkheima bylo vůbec typické, že za normální stav společnosti považoval rovnováhu, nepřítomnost konfliktů, řád, „nomii“. Vše, co tento stav narušovalo, bylo podle něho patologické, nenormální, „anomické“. Durkheimovi je zcela cizí myšlenka rozporů jako hybné síly vývoje. V tom nezapře buržoazní kořeny tvé teorie a proto se také mj. stal předchůdcem soudobého strukturálního funkcionalismu.

Oprávněně velkou pozornost věnuje J. V. Osipovová rovněž Durkheimově typologii společností a společenského vývoje. Durkheimova typologie, rozlišující jako dva základní druhy společenské vazby mechanickou a organickou solidaritu, patří mezi četné obdobné dichotomické typologie buržoazních autorů (Maine, Spencer, Tönnies, Redfield, Cooley, Weber, Becker aj.). Podstatou této typologie je myšlenka, že společenská vazba byla ve všech předkapitalistických společnostech založena na velké podobnosti nediferencovaných jedinců, kteří se vyznačovali stejnými činnostmi i stejným myšlením. Tento typ vazby nazývá Durkheim mechanickou solidaritou. Organická solidarita vzniká s prohlubující se dělbou práce, kdy jedinci vzájemně spolupracují nikoli proto, že jsou stejní, ale právě proto, že jsou diferencovaní, že se navzájem potřebují. Odtud velká pozornost, kterou Durkheim věnoval dělbě práce. Vedle už zmíněných nedostatků Durkheimova pojetí dělby práce je jeho základní slabinou skutečnost, že Durkheim ponechává zcela v pozadí a nepovšimnuty ekonomické příčiny dělby práce a vyvozuje ji z určitých v podstatě demografických faktorů.

Durkheim si ovšem některé negativní rysy dělby práce v kapitalistické společnosti uvědomoval. Byl však přesvědčen, že nejsou dány podstatou této společnosti, ale jejími nahodilými a tudíž odstranitelnými vlastnostmi. „Cesty překonání nedostatků kapitalismu, naznačené Durkheimem,“ píše J. V. Osipovová, „byly nereálné, utopické. Zároveň mu však nelze upřít velkou pronikavost, jež mu umožnila jak tyto nedostatky zpozorovat, tak i předvídat některé z těch cest, jimiž se bude ubírat vývoj kapitalistické společnosti. Je také důležité poznamenat, že Durkheim v pozdějším období své tvorby stále méně věřil v přirozený vývoj solidarity ze samotného faktu existence dělby práce a stále ostřeji kladl otázku léčení vředů kapitalismu, přičemž zpočátku zdůrazňoval, že je nutné věnovat pozornost reorganizaci společnosti v rámci kapitalistického systému, a později spatřoval opěrný bod v morální výchově jejích členů v duchu společenských hodnot a ideálů.“ (Recenzované dílo, s. 126.)

Ve čtvrté části své knihy se sovětská autorka zabývá Durkheimovým zkoumáním sebevraždy jako aplikací teoreticko-metodologické koncepce sociologismu na analýzu

konkrétního sociálního jevu. Durkheim, jak známo, pojímal sebevraždu jako čistě sociální jev, v němž individuálně psychologické faktory nehrají rozhodující roli. Byl přesvědčen, že existuje jakýsi objektivní, na individuálních vůlích nezávislý „suicidogenní“ proud, který má v různých kolektivitách nestejnou intenzitu, působí na individua zvnějšku, nachází nejvnímavější z nich i jejich slabé stránky, a ta se potom stávají sebevrahy. Míru sebevražd spojoval Durkheim rovněž se stupněm integrace společnosti. Provedl známou klasifikaci sebevražd na egoistické, altruistické a anomické.

J. Osipovová oceňuje na této teorii to, že odhalila sociální podstatu sebevražednosti, která jakoby vyrůstá z krizové situace společnosti. Celkové zaměření Durkheimova myšlení v této oblasti bylo podle jejich slov plodné a bylo podnětem k rozpracování širší otázky, tj. sociální podmíněnosti individuální psychologie. K hlavním nedostatkům Durkheimova pojetí patří abstraktnost a formální charakter typologie sebevražd, podcenění psychologických aspektů tohoto jevu i utopičnost návrhů na jejich omezení upevněním sociálních a morálních vazeb v tzv. profesionálních organizacích.

Durkheim zde otevřel cestu kvantitativní analýze v sociologii a naznačil vývojové směry jejich konkrétních metod a technik. Hlavní Durkheimova idea si podle sovětské autorky uchovala svou platnost. Příčiny růstu sebevražd je skutečně třeba hledat v krizových sociálních jevech buržoazní společnosti. Je však třeba mít na mysli nejen stav společenské dezorganizace, morální prázdnoty a oslabení sociálních vazeb, ale v první řadě objektivní procesy rozené kapitalismem, jako je růst nezaměstnanosti, bída a strádání pracujících mas.

V páté části své knihy se J. V. Osipovová zabývá Durkheimovou koncepcí morálky. Bylo to jedno z klíčových témat Durkheimovy sociologie, a proto mu sovětská autorka věnuje značnou pozornost. Všimá si nejprve společenské podstaty morálky, tak jak ji Durkheim chápe, poté analyzuje to, jak Durkheim promýšlel společenskou krizi kapitalistické společnosti, jakou roli připisoval v oblasti morálky státu a sekundárním skupinám, a reprodukuje Durkheimův strukturně historický přístup ke studiu morálky. Kriticky hodnotí Durkheimovo pojetí funkcí a elementů morálky a v souvislosti s tím i jeho pojetí úkolů a cílů pedagogiky. Závěr kapitoly je věnován rozboru Durkheimovy koncepce lidské přirozenosti, problematice anomie, teoretickým zdrojům jeho pojetí morálky i problému univerzalizmu a pluralismu morálních hodnot.

Osipovová píše, že ve srovnání s buržoazními teoriemi Durkheimových předchůdců a současníků, z nichž většina se postupně vzdávala principů buržoazní demokracie, je jeho pojetí morálky relativně pokrokové. Tato pokrokovost spočívá v obhajobě liberálních a humanistických hodnot a ideálů.

Nedostatkem jeho pojetí je, že připisoval všem kolektivním virám absolutní pravdivost. Kolektivnost pro něho byla dostatečnou zárukou pravdivosti morálky. Jsou však různé druhy kolektivismu. Nacionalismus, rasismus a podobné jevy, které jsou značně rozšířeny, se tím nestanou vysoce mravními. Abstraktní, nehistorický kolektivismus je stejně neodůvodněný jako abstraktní individualismus.

Sovětská autorka proto uzavírá celkové hodnocení Durkheimova pojetí morálky takto: „Durkheimovská filozofie morálky je složitou směsí různých idejí a koncepcí, které adekvátně ocenit je možné pouze z pozic teorie historického materialismu. Kladné v této filozofii bylo uznání rozhodujícího významu sociálních podmínek pro genezi morálky, analýza funkcionálních důsledků morálních pravidel pro společnost, uznání jejich kulturní proměnlivosti a všeobecnosti. V Durkheimových úvahách jsou však pokrokové ideje těsně spojeny s nevědeckými idealistickými tezemi, diktovanými věrností „suicidogismu“, jeho teorii a metodě. Nevědecké, neadekvátní chápání sociálního jevu, společnosti, její struktury a zákonů determinovalo hlavní nedostatky a protiklady durkheimovské sociologické koncepce morálky. Protože neuznával třídní charakter morálky, nesprávně vykládal její sociální podstatu.“ (Recenzované dílo, s. 213–214.)

Poslední kapitola recenzované práce je věnována analýze Durkheimova pojetí náboženství i dalších otázek, které byly v Durkheimově sociologickém systému se sociologií náboženství spjaty. J. Osipovová nejprve ukazuje, v čem spočívá podle Durkheima specifičnost náboženství jako předmětu sociologické analýzy. Poté reprodukuje a kriticky hodnotí evolucionismus jako metodologický princip Durkheimových rozborů náboženství, zabývá se Durkheimovou dichotomií sakrálního a světského a poukazuje na omezenost Durkheimovy definice náboženství. Dále vysvětluje, v čem podle Durkheima spočívaly sociální původ a sociální podstata náboženství a jak Durkheim dospěl ke své základní myšlence ztotožňování náboženských před-

stav a společnosti. Upozorňuje, že Durkheim chápal náboženství rovněž jako systém symbolů, a kriticky se k tomuto pojetí vyjadřuje. Poukazuje také na jednostrannost Durkheimova funkcionálního přístupu k náboženství. Kapitola je uzavřena rozбором Durkheimovy sociologie vědění, kritikou Durkheimova pojetí vztahu vědy a náboženství a rozбором jeho názoru na problematiku lidského individua.

Základní výtká sovětské autorky na adresu Durkheimova pojetí náboženství se týká příliš širokého vymezení této kategorie společenského vědomí. Durkheim totiž fakticky ztotožnil náboženství s abstraktním modelem ideologie. To mu umožnilo zakrýt reakční roli náboženství ve společnosti a zdůrazňovat pouze jeho pozitivní stránky. Souviselo to s Durkheimovým základním metodologickým principem, že každý jev je třeba analyzovat v jeho prvotních, zárodečných a výchozích vývojových formách. Tento v podstatě ahistorický přístup mu umožnil, aby neoprávněně rozšířil tezi o integrující roli náboženství u prvobytných národů na všechny společenské formace. Durkheim má proto tendenci považovat náboženství vždy za faktor upevňující jednotu společnosti. Zcela ignoruje známé fakty z dějin náboženství, jako byly náboženské války, křížové výpravy, náboženské konflikty apod.

Kniha J. V. Osipovové je obsahově velmi bohatá. Nenechává bez povšimnutí prakticky žádnou významnou otázku Durkheimovy tvorby. V naší recenzi jsme mohli zaznamenat pouze její nejdůležitější stránky.

Přínos této studie k marxistickým dějinám buržoazní sociologie je nesporný. Autorka v ní tvůrčím způsobem uplatňuje základní principy marxisticko-leninského přístupu ke kritice buržoazní sociologie. Svůj postup si neulehčuje paušálními odsudky. Seriózně Durkheimovo dílo analyzuje, ukazuje některé bezpochyby pozitivní stránky Durkheimovy teorie a metodologie, jež vyniknou zejména na pozadí redukcionistických a spekulativních tendencí, které byly v době Durkheimova působení v buržoazní sociologii velmi rozšířeny.

Zvlášť cenné jsou pasáže, kde autorka konfrontuje Durkheimovy teoretické i sociálně politické názory a postoje s marxismem. V takové hloubce a šíři nebyla doposud zmíněná konfrontace v marxistické literatuře provedena.

Kniha J. V. Osipovové je svědectvím toho, na jak vysoké úrovni je v SSSR marxistická analýza vývoje buržoazního sociologického myšlení. Tato vysoká úroveň se rodí ze širšího zázemí, jež činnost v této oblasti v sovětské sociologii má. Recenzovaná studie není totiž prací ojedinělou, jak se o tom můžeme přesvědčit, nahlédneme-li například do pravidelné rubriky časopisu *Sociologičeskije issledovanija* nazvané *Z dějin sociologického myšlení*. Kritická analýza dějin buržoazní sociologie není sovětskými autory chápána jako antikvární záležitost, ale je integrální součástí práce soudobého marxistického sociologa, pro něhož z této činnosti plyne řada cenných teoretických i metodologických poučení. Kniha J. V. Osipovové je toho názorným příkladem i vzorem hodným následování.

Jan Sedláček

M. A. Nugajev: Trudovaja aktivnost' rabočego klassa razvitoĝo socialističeskogo obščestva (Pracovní aktivita dělnické třídy rozvinuté socialistické společnosti)

Kazaň, Izdatel'stvo Kazanskogo universiteta 1975. 295 s.

V současné době, kdy se u nás věnuje zvýšená pozornost otázce rozvoje osobnosti a její pracovní aktivity, přichází velmi vhod publikace, která teoreticky rozebírá podstatu, obsah a strukturu pracovní aktivity dělnické třídy v rozvinuté socialistické společnosti. Z podtitulu monografie, jejímž autorem je Magdij Alimžanovič Nugajev, vyplývá, že jde o teoreticko-metodologické aspekty daného problému.

Autor publikace vychází ze skutečnosti, že ani za socialismu nejsou všichni členové společnosti aktivní natolik, jak je nutné pro její rozvoj. Společenská potřeba zvýšené sociální aktivity jedinců se vztahuje i na pracovní sféru. Odstranění rozporu mezi zásadami možnosti pracovní aktivity a reálnou pracovní činností je sociálním problémem, jehož řešení je vědeckým úkolem marxisticko-leninské sociologie. Autor uvádí, že při řešení otázek optimalizace pracovní aktivity a při hledání cest a prostředků uvědomělého působení na ni vyvstávají tři skupiny problémů. Jde o objasnění: za prvé, podstaty pracovní aktivity jedince, za druhé, všeobecných, zvláštních a konkrétních podmínek, které určují optimální realizaci pracovní aktivity, za třetí, konkrétních sociologických metod zkoumání pracovní aktivity.